

Tjaša Konovšek

AFŽ ali »absolutno 'ferderbana' ženska!«

Morala in narodnoosvobodilno gibanje v času druge svetovne vojne

KONOVŠEK Tjaša, mag. zgod., mlada raziskovalka,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1,
SI-1000 Ljubljana, tjas.konovsek@inz.si

**AFŽ ALI »ABSOLUTNO 'FERDERBANA'
ŽENSKA!«**

*Morala in narodnoosvobodilno gibanje v času druge
svetovne vojne*

176-055.2: 94(497.4)"1939/1945"

Narodnoosvobodilno gibanje je v svojih vrstah združilo tako moške kot ženske. Če je želelo uspeti, si je moralo pridobiti široko podporo prebivalstva. To je gibanju zagotovilo oskrbo s hrano, obleko, informacijami. Večinsko prebivalstvo na Slovenskem pa je bilo v tem času izrazito konservativno. Za osvobodilno gibanje je bilo torej nujno, da je kljub svojim socialističnim in revolucionarnim idejam sprejemljivo za večino. To je doseglo z vpletanjem tradicionalnih vzorcev v svoje delovanje. Ogleдали si bomo prakso ločevanja bork in borcev v enotah ter prakso sestankov, na katerih sta se vršili kritika in samokritika. Konserватivni elementi narodnoosvobodilnega gibanja so ključno prispevali k ustalitvi družbenih razmer ob koncu vojne.

Ključne besede: druga svetovna vojna, ženske, morala

KONOVŠEK, Tjaša, MA History, Institute of
Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-1000
Ljubljana, tjas.konovsek@inz.si

AFŽ OR "A COMPLETELY RUINED WOMAN!"

*Morality and the National Liberation Front
movement during World War 2*

176-055.2: 94(497.4)"1939/1945"

The National Liberation Front movement included both men and women. In order to succeed, it had to gain support among the masses. The masses supplied it with food, clothing and information. The majority of the population in Slovenia was expressly conservative at the time. It was necessary for the Liberation Front to become acceptable to the majority, despite its socialist and revolutionary ideas. The Front did that by incorporating traditional patterns into its operations. The article will focus on the practice of separating men and women fighters in military units and the meetings dedicated to criticism and self-criticism. The conservative elements of the National Liberation Front movement decisively stabilized society at the end of the war.

Key words: World War 2, women, morality

* Slovenski dom, 4. 3. 1944, 4.

Ideja enakosti med spoloma se je v partizanskih enotah v letih druge svetovne vojne izkazala za zapleteno, polno teoretičnih, moralnih in praktičnih izzivov. Partija, ki je usmerjala delovanje narodnoosvobodilnega gibanja, je v ženskah videla ogromen, še neizkoriščen borbene potencial in je zato sprejela jasna navodila: borci naj soborke sprejmejo kot sebi enake.

Vendar uradni diskurz nikakor ni odražal dejanskega stanja. Kljub socialistični doktrini enakopravnosti med spoloma so člani narodnoosvobodilnega gibanja v praksi, če je le bilo mogoče, upoštevali tradicionalno delitev med tem, kar so smatrali za moško in kar za žensko.¹ Gre za plast zgodovine narodnoosvobodilnega gibanja, kjer smo priča največjemu razkoraku med uradnimi navodili in realnostjo na terenu.² Mišljenje ljudi, tudi tistih na vidnejših položajih osvobodilnega gibanja, da »so z ženskami težave in skrbi, ker so še vedno preobremenjene s čisto ženskimi slabostmi, kakor so trma, ozkosrčnost in ljubosumnost,«³ je klicalo po prilagojenem pristopu vključevanja žensk v javno življenje, imenovanem 'delo z ženskami'.⁴ Slednje je zajemalo vzpostavitev formalne ženske organizacije v mestih in na vasi, preko katerih bi ženske izobrazili, jih aktivirali ter vpeljali v politično življenje. Na Slovenskem sta to postali Antifašistična fronta žena (AFŽ) in Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ).⁵ Preko teh dveh organizacij so ženske postopoma dobivale javno veljavo, prepoznavnost in s tem moč.⁶ Največja

inovacija, ki jo je takšno organiziranje omogočilo, pa je bila priznanje veljavnosti tradicionalnih ženskih opravil, kot sta preskrba s hrano in obleko. Podpora, ki so jo ženske nudile osvobodilnemu gibanju, je bila ključna za njegov uspeh, zaradi česar so ta opravila dobila enako veljavo kot sam fizični boj.⁷

Vprašanje, ali bo socialistična revolucija prinesla zaželene družbene spremembe na področju enakopravnosti, je bilo redno obravnavano na (po spolu mešanih) partijskih sestankih. Vendar dovoliti ženskam, da se udeležujejo sestankov, na njih govorijo, da izdajajo svoj časopis, prenašajo informacije in material za vojsko je pomenilo nekaj povsem drugega kakor ideja, da bi v primeru po spolu mešanih partizanskih enot ženske postavile stražo, medtem ko bi moški pripravljali hrano.⁸

Tovariši in tovarišice

Poleg teže tradicije sta se v praksi vključevanja žensk v enote pokazala še dva problema: poleg visoke smrtnosti bork zaradi vojaške neizkušenosti se je v mešanih enotah ustvarjala tudi seksualna napetost med njenimi člani. Čeprav je to protipartizanska propaganda javnosti predstavljala kot načrtovano potezo,⁹ je za osvobodilno gibanje slednje pomenilo velik problem. Situacijo je poskušalo reševati z izredno visoko stopnjo discipline in samodiscipline ter ločevanjem bork in borcev po spolu (tako pri spalnih prostorih kot pri enotah).¹⁰

¹ Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem*, 89.

² Batinič, *Women and Revolution*, 141 – 142.

³ Tone Fajfar v svojem dnevniku, dne 30. septembra 1943. Fajfar, *Odločitev*, 376.

⁴ Sam izraz 'delo z ženskami' je izhajal iz časa med obema vojnama in je vseboval idejo, da ženske potrebujejo dodatno vzgojo in vodstvo, če želijo sprejemati 'pravilne' politične odločitve. Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem*, 60 – 61.

⁵ Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ) je bila kot samostojna organizacija ustanovljena z okrožnico Izvršnega odbora Osvobodilne fronte (OF) 21. 1. 1943. Do takrat so ženske delovale v okviru odborov OF. Bila je sestavni del leta 1942 ustanovljene jugoslovanske Antifašistične fronte žena. Organizacijsko je bila SPŽZ izpeljana od spodaj navzgor – od terenskih, okrajnih, okrožnih, pokrajinskih odborov do glavnega odbora. Vsi odbori SPŽZ so bili voljeni. Glavni odbor je bil prvič izvoljen na I. kongresu SPŽZ 17. 10. 1943 v Dobrniču. Po koncu vojne se je SPŽZ preimenovala v Antifašistično fronto žena (AFŽ) Slovenije. Adamič, *Gradivo Antifašistične fronte*, 93 – 96.

⁶ »Ženske ste sposobne za drugo kot moški. Če se ne boste borile, boste sodelovale v osvobodilni borbi z zbiranjem

oblačil, s pripravljanjem suhega sadja za zimo. Poučevale boste žene in dekleta, ki niso imele prilike slišati o resnici, da bo vsaka slovenska žena in dekle vedela, kaj ima storiti in kaj je njena dolžnost. Tako boste izpolnile isto dolžnost kot moški.« *Zapisnik partijskega posvetovanja v Kočevskem rogu*, 5. – 7. julij 1942, replika Ivana Nemca. *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, knjiga 1, 258. Glej tudi: Batinič, *Women and Revolution*, 66 – 67.

⁷ Coole, *Women in Political Theory*, 179 – 186.

⁸ *Zapisnik partijskega posvetovanja v Kočevskem rogu*, 5. – 7. julij 1942, odlomki replik po referatu Borisa Kidriča. *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, knjiga 1, 258 – 260. Glej tudi: Batinič, *Women and Revolution*, 151.

⁹ »Komunistično vodstvo je hotelo s privabljanjem žensk povečati divjost in krvoločnost v edinicah. Zakaj? Prvič zato, ker so ženske, vzgojene v zavesti, da so enake moškim, hotele moške prekositi v pobijanju in krvoločnem divjanju; drugič zato, ker je pri tem igrala važno vlogo spolnost.« *Slovenski dom*, 19. 1. 1944, 6.

¹⁰ »Sinoči smo dobili prirastek: prignali so nam malo tovarišico Tajdo, ki je bila doslej bolničarka v Dolomitih. Pri nas se bo naučila strojepisja, ki je tudi potrebno za uspešno

Borci Prešernove brigade v Davči na Gorenjskem 15. novembra 1943. Parizan je oblečen v nemški policijski plašč, partizanski pa v italijanski bluzi. Oboroženi so z najpogostejšimi partizanskimi brzostrelkami – nemško MP 40 in italijanskima berettama mod. 1938. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Naredba št. 5. štaba Vzhodno dolenskega odreda politkomisarja Tarasa Tržana – Naceta Majcna za doseg večje discipline in borbenosti, z dne 6. 11. 1942, se v 12. točki takole opredeljuje glede odnosa med spoloma znotraj partizanskih vrst:

»Po možnosti spe tovarišice ločeno od tovarišev. [...] V zvezi z naredbo glavnega poveljstva, ki določa način sožitja med tovariši in tovarišicami, odreja štab odreda: da mora biti to sožitje samo tovariško in bo vsako drugo razmerje, ki bi škodilo razmerju

vodenje partizanske vojne. Ob tej priložnosti mi je padlo v oči nekoliko spremenjeno vedenje tovarišev. Spričo nove tovarišice so v zadregi, vsak se na neki način prizadeva, da bi napravil nekakšen vtis. Seveda se bo to prisiljeno obnašanje kmalu povrnilo v stare, izglajene navade in vsak bo spet postal tak, kot je.« Tone Fajfar v svojem dnevniku, dne 7. maja 1943. Fajfar, Odločitev, 272.

odreda in bi rušilo njegovo disciplino, kaznovano s smrtjo.«¹¹

Spanje v ločenih prostorih in ustvarjanje samostojnih ženskih enot se na terenu izkazuje skozi več primerov, kot sta ženska četa Loškega odreda in ženski vod Pohorskega bataljona.¹² Najprej se nam zastavlja vprašanje, v kolikšni meri so ženske pri organizaciji teh enot imele proste roke oziroma možnosti. Arhivsko gradivo nam razkrije, da so ženske enote formirali moški, ne ženske same. To je konkretno razvidno iz primera ženske čete Loškega odreda, ki sta jo »formirala tov. Levec in tov.

¹¹ SI AS 1482, t.e. 4, p.e. 1.

¹² Deželak Barič, »Vloga in položaj žensk«, 29.

Iztok.«¹³ Res je, da so te enote posledica aktivacije žensk v osvobodilnem gibanju, vendar je bila njihova odločitev, v kateri enoti se bodo borile, tako kakor odločitev njihovih tovarišev moškega spola, izven dosega njihovega samostojnega odločanja. Formiranje kakršnih koli partizanskih enot znotraj že obstoječe strukture je bilo odvisno od poveljniškega kadra, ki je bil ves čas vojne v veliki večini moški. Od vstopanja žensk kot bork v partizane ter konkretnih zgodovinskih okoliščin pa je bilo odvisno, kdaj jih bo v enotah dovolj za samostojno četo ali kdaj bodo okoliščine omogočile ali celo zahtevale formiranje enote.

V primeru ženske čete Loškega odreda so bile borke same proti temu, da so organizirane v posebno, ločeno četo, a njihovi občutki niso igrali vloge niti pri formaciji niti pri razpustu njihove enote. Ob ustanovitvi jo je sestavljalo 18 bork, ki so vse bile članice OF že pred začetkom vojne.¹⁴ Četi je poveljevala Fanika Škrbec – Črnugelj, mesto politične komisarke je zasedla Mira Kroniger – Mihevc. Naloge ženske čete so bile enako kot naloge vseh ostalih čet. Njihova prva dolžnost je bila urjenje z orožjem, vojaško urjenje in krepitev telesne pripravljenosti. Bojev so se udeleževale enako kot ostale čete. Verjetno so se ženske pritoževale glede njenega formiranja predvsem zato, ker so borbene enote v tem času še bile sestavljene iz ljudi, ki so v partizansko gibanje vstopili hkrati in so se poznali od prej, si zaupali in se počutili povezane med seboj.¹⁵ Ženska četa je bila ukinjena 8. oktobra 1942, po tem, ko je celoten Loški odred svoje delovanje prestavil na Primorsko. Borke ženske čete so bile, tako kot njihovi tovariši iz ostalih enot Loškega

odreda, porazdeljene med čete novoustanovljenega Soškega odreda.¹⁶

Ugotavljanje moralnosti in narave odnosov v enotah predstavlja svojevrsten raziskovalni problem. Časopisni diskurz je bil neposredno pod vplivom političnih in vojaških sprememb. Na eni strani je partizansko časopisje, deljeno na splošno (namenjeno moškim) in žensko (Naša žena, Slovenka), sledilo svojevrstni dinamiki vključevanja žensk v partizansko gibanje. To je bilo v začetnih letih vojne intenzivnejše, kar se tiče vključevanj žensk v borbene enote, proti koncu vojne pa je komunistična partija partizanke demobilizirala iz enot ter jih prestavila na administrativna mesta ali na mesta, povezana z oskrbo in socialnim delom. Ves ta čas je partizansko časopisje v svojem pisanju vzpostavljalo podobo visoke stopnje moralnosti v enotah. Včasih so bili tovrstni članki napisani kot poziv,¹⁷ drugič kot pisma partizank in partizanov neposredno iz enot:

»Še par besed o morali pri nas. Partizani se z razumevanjem pokorijo naredbi, da ne smejo imeti svojih deklet v četi, ker bi to lahko kdaj oviralo našo borbo. To ni tako težko izvedljivo, kot se zdi laškim pokvarjencem. OF ne mara k partizanom ljudi, ki moralno niso na višku. Dekleta se enako kot fantje zavedamo odgovornosti, ki nam jo nalaga zaupanje našega vodstva. [...] Vsi pa se točno zavedamo: tudi če si v hribih najde tovariša za življenje, se bosta o tem menila šele po osvoboditvi, ko bo več časa za to. Tudi partizani so v tem pogledu enakih misli. Vsakdo je vsak trenutek pripravljen zastaviti svoje življenje, da reši tovariša. Nismo ljudje brez srca. [...] Sodeč po naši četi in po onih, s katerimi smo doslej prišli v stik, moram reči, da je podla laž vsaka beseda o 'zverinstvu in nemoralni' partizanov. Ker nam ne more do živega, pač blati naše ime, mi pa se temu smejemo v trdni zavesti, da se tudi naše slovensko ljudstvo zanj ne zmeni.«¹⁸

¹³ SIAS 1482, t.e. 1, p.e. 1. Levec – Ivan Rozman; Iztok – Ivan Turšič. Poročilo o sejah na sektorju 2. bataljona Loškega odreda, Na položaju, 10. 10. 1942.

¹⁴ Tončka Drobnič, Vida Krošelj, Dragica Braniselj – Rome, Anica Zrimšek – Kuhar, Vera in Francka Palčič, Fanika Škrbec – Črnugelj, Kristina in Marija Maslo, Anica Matko – Cerar, Nada Faglež, Mira Kroniger – Mihevc, Anica Mele – Zalka, Ankica Ivančič, Tonica Dovečar, Mara Slavc, Rezika Ivošević – Ožbolt, Anica Mohar – Hribar, Mara Avsec – Gerželj, Julka Čadež – Mihelčič, Zinka Strle, Ivanka Zigmund (nekateri so se priključile naknadno). Simšič – Jelen, »Ženska četa Loškega odreda«, 48.

¹⁵ Iz mojih partizanskih dni, izjava Vere Dukić, v: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, knjiga 1, 1022 – 1028.

¹⁶ Povzeto po: Simšič – Jelen, »Ženska četa Loškega odreda«, 48 – 50. Glede ustanovitve Soškega odreda in okoliščin reorganizacije glej: Juvančič, »Kako je nastal Soški odred«, 89 – 94.

¹⁷ »Živele slovenske partizanke, čast slovenskih žena in deklet!« Slovenka, december 1943, 4.

¹⁸ Pismo partizanke. Naša žena, 10. decembra 1942, 5 – 6.

Protipartizansko časopisje iz istega časa prikazuje popolnoma nasprotno sliko. Slednje je poskušalo partizansko gibanje oslabiti tako, da je v svojem časopisju prikazovalo članice osvobodilnega gibanja kot moralno skrajno sporne.¹⁹ Ženske, samske ali ločene, s pravico do splava (strah pred razdrtjem tradicionalne družine),²⁰ domnevno degenerirane in pohotne, nemoralne in nečiste,²¹ so postale prikazen, ki jo je ustvaril boljševizem, in ki grozi, da se bo razširila tudi na Slovensko.²² Podoba ženske je tekom vojne preko naivne, pasivne in nato nevarne, zahrbtno posameznice prešla v popredmetenje in/ali pozverinjenje,²³ v podobo ženske, ki »bi morale prati in šivati, a ne delajo nič. Dokler so sveže, jih imajo politični komisarji, potem jih pa zavržejo. Vzame jo lahko, kdor hoče. Vsak se jih seveda izogiblje, ker smrde ko kuga in ušive so

ko cigani. [...] Si lahko mislite, kako čiste so ženske. Pa so tudi neverjetno pohotne.«²⁴

Vlogo žensk oz. samo kategorijo spola v javnem diskurzu moramo obravnavati kot prostor, v katerem je eno gibanje, ena ideologija želela diskreditirati drugo. Za delovanje partizanskega gibanja, katerega uspeh je temeljil ravno na množični podpori širokih plasti prebivalstva, je bilo vzdrževanje javne podobne, sprejemljive za širše prebivalstvo, nujno. Vsa odporiška gibanja, ki so nastala med drugo svetovno vojno, vključno z jugoslovanskim oz. slovenskim, so zelo strogo sledila svojim notranjim pravilom, ker jim je to omogočalo uveljavljati svojo legitimnost.²⁵ Ključno je bilo, da je utrdilo položaj ženske kot moralno čiste, kot matere, ter s tem pridobilo legitimnost in si zagotovilo podporo širših plasti prebivalstva, če je želelo uveljaviti svojo oblast ob koncu vojne. Včasih so v partizanske enote vstopali že poročeni pari. Tudi ti so potem ločeno delovali v osvobodilnem gibanju.²⁶

Disciplina in samodisciplina

Odnosi med spoloma so se tudi znotraj partizanskega gibanja sooblikovali na ravni formiranja po komunističnih predstavah delujoče platforme, ki jo je Eric Hobsbawm skozi reflektiranje minulega stoletja takole povzel: »Moč gibanj za svetovno revolucijo je ležala v obliki komunistične organizacije, to je v Leninovi 'partiji novega tipa', mogočni iznajdbi družbenega inženiringa dvajsetega stoletja, primerljivi z iznajdbo krščanskih samostanskih in drugih redov v srednjem veku. Celotaj majhnim organizacijam je podelila nesorazmerno učinkovitost, saj je lahko partija od svojih članov zahtevala izjemno vdanost in samopožrtvovalnost, več kot vojaško disciplino in strnjeno, ter popolno osredotočenost na izvajanje partijskih odločitev za vsako ceno. To je naredilo močan vtis celo na komunizmu nenaklonjene opazovalce.«²⁷

¹⁹ »Kakor povsod drugod so imele tudi v tomišelski občini komunistične kurirke važno vlogo. Najhujša je bila znana Furlan Pavla, ki se je v imenu svobode vlačila z vsakim, ki je mogel biti koristen za komunistično stvar.« Slovenski dom, 5. 8. 1944, 4.

²⁰ »Sovjetski židje so, kakor znano, v svoji propagandi proglasili rusko ženo kot 'najsobodnejšo' in rusko mladino kot 'najsrečnejšo mladino na svetu'. Večje nesramnosti si židovski boljševizem ni mogel privoščiti. Res je, da so boljševiki ženo in mater v Sovjetiji 'osvobodili' vseh vezi in dolžnosti, obenem pa tudi vseh pravic, ki jih uživajo žen celo pri najnižjih narodih Afrike. Najprej je boljševizem uničil zakon kot 'steber segnitnega meščanskega reda'. [...] Pač pa so boljševiki proglasili krvoskrunstvo, mnogoženstvo in mnogomoštvo kot dejanja, ki jih po sovjetskih zakonih ni smatrati kaznivim. Višek nemoralnosti in načrtnega iztrebljenja prebivalstva pa je bila propaganda umetnega splava. V par letih so sovjetski židje uspeli tako daleč, da se je ruska žena popolnoma vdala tej propagandi umetnega splava. V Sovjetiji ni bilo niti ene večje vasi, ki ne bi imela svojega 'abortorija', to je zavoda za umetni splav.« Ruski boljševizem je uničil dostojanstvo človeka. Štajerski gospodar, 30. 6. 1941, 4.

²¹ »Iz tisočerihih slučajih izhaja, da so v 'raju delovnih ljudi' degradirali žensko bitje v brezmejni spolni pohoti na kos mesa brez volje, ki služi samo še spolnim nagonom. Bolezni in umetni splav so te delovne 'živali' ponižali do brezupne toposti, v kateri si ne upajo nikakega odpora proti mučiteljem. To je slika žene v Sovjetski Uniji!« Usoda lepe Nataše. Štajerski gospodar, 30. 8. 1941, 8.

²² Jeraj, Slovenke na prehodu v socializem, 73 – 77.

²³ »Poživljeni boljševiki so celo posiljevali noseče žene, katerim so nato prerezali trebuhe ter plodove pribijali na stene.« Zverine v človeški podobi. Štajerski gospodar, 8. 7. 1941, 5. Glede razčlovečenja sovražnika kot značilnost boja na Vzvodu glej: Traverso, Fire and Blood, 107.

²⁴ Slovenski dom, 26. 8. 1944, 5. Glede posilstev glej: Batinič, Women and Revolution, 137 – 138.

²⁵ Traverso, Fire and Blood, 82.

²⁶ Takšen primer sta Jože in Karla Dolinšek, poročena od 1933, imela sta dva sinova. Oba sta stopila v partizane leta 1944 v ločene enote: Karla je postala članica KNOJa v vojnem odseku Gornji Grad, Jože poročnik Šercerjeve brigade. Simšič – Jelen, »Mož in žena v partizanih«, 73.

²⁷ Hobsbawm, Čas skrajnosti, 72.

Borke Cankarjeve brigade na Četežu maja 1943. Po zunanosti se niso razlikovale od soborcev.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Znotraj enot, borbenih ali organizacijskih, so se dvakrat tedensko vršile kritike in samokritike.²⁸ To so bili sestanki, na katerih so člani partije sebi in svojim kolegom razkrili lastne napake in pomanjkljivosti, bili so deležni kritike sodelavcev in nadrejenih ter na koncu sprejeli naloženo 'pokoro' ali celo sami podali predlog, kako bodo odpravili svoje napake in obljubili, da se bodo v prihodnje izboljšali. Zapisov, kako so se ti disciplinski sestanki vršili, je malo. Iz leta 1943 pa je ohranjeno poročilo s terena, ki opisuje dogajanje po rednem četnem sestanku:

»Tov. Lojz je po poročilu dal samokritiko glede njegovega dela, ponašanja v četi in odnosa med partizani in terenskimi političnimi delavci na drugi strani. Izjavil je, da je delal na tem, da bi četa

bila res preskrbljena preko zime, kar se mu je tudi posrečilo, pač pa de je še vedno tisti stari Lojz, ki rad zahaja v anarhistične tendence. To je njegovo trenutno razpoloženje, v katerem je napravil precej napak v odnosu do partizanov, in sicer v grobem postopanju, grožnjami o streljanju, raznimi izgrediv pred partizani, proti tov. Pavlu, katerega dolgo časa ni priznaval kot politično odgovornega na terenu in v četi. Da ni predstavljal v četi avtoritete radi svojega ponašanja ter da je s tem popustila v četi disciplina.

Kar se nanaša na tov. Ateno, priznava in obžaluje. Tudi to da je trenutno razpoloženje, katero sedaj zdravi. To vse se sedaj vidno boljša ter je pripravljen z novimi silami na delo.

Tov. Mile, politkomisar čete, daje samokritiko o svojem političnem delu v četi. Priznava veliko osebno lenobo, veliko popuščanje med tov. glede discipline ter mnogo premajhno politično udejstvovanje pri političnih urah in sestankih.

²⁸ Okrožnica Navodila pokrajinskega iniciativnega odpora SPŽZ iz novembra 1943, objavljeno v: Slovenke v narodno-osvobodilnem boju, knjiga 2, 115 – 119; in okrožnica Primer dnevnega reda seje vaškega odbora SPŽZ, prav tam, 176.

Perica in borci Ljubljanske brigade; tretji z leve načelnik štaba 18. divizije Radomir Gliša – Raco, šesti pa administrator Marjan Fižinger marca 1945. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Tov. Robin je isto tako podal samokritiko, katera je pa že tako stara in vsakomur znana.

Po njihovi samokritiki sem še vsakemu posebej dal primerno lekcijo, jih pošteno skritiziral ter jim dal nove direktive za nadaljnje delo čete. Vsi trije so bili pripravljani, da začnejo z novim delom. Da se bodo še bolj popravili, kot so se do sedaj ter da bo njihovo delo v naprej skupno in v korist OF.»²⁹

S prakso kritik in samokritik je partija delno prevzela funkcijo Cerkve. Dojemala se je kot njeno naslednico,³⁰ zadolženo, da ohranja čistost ideolo-

gije, ki je v kontekstu 20. stoletja resnično postala posvetna religija.³¹ Praksa kritike in samokritike je bila članom partije predstavljena z versko retoriko, ki so jo člani osvobodilnega gibanja imeli kulturno ponotranjeno (večina članov OF je bila seveda katolikov).³² Povezava med mehanizmi religije in partijske ideologije je bistveno prispevala k uspehu osvobodilnega gibanja in kaže na visoko stopnjo prenosa tradicionalnih struktur v partijski okvir oz. širše delovanje OF. (Samo)kritika je pred širšo skupnostjo na partijskih sestankih razgaljala posameznikovo zasebno in javno življenje ter ocenjevala

²⁹ SI AS 1482, t.e. 4, p.e. 1. Pokrajinski komite(t) KPS za Gorenjsko in Koroško, Poročila od 15.8. do 1.9. 1943. Na položaju, 9.9. 1943. Podobno: »Kalvarija se je začela julija, ko so me vodili [v bolnišnici Franja, op. a.] iz oddelka v oddelek, od pograda do pograda in pozivali ranjence, naj povedo, kaj mi imajo očitati, naj naštejejo vse moje napake.« Bojc Bidovec, Ni neskončnih poti, 128.

³⁰ »Slovanska apostola Ciril in Metod sta dala Slovanom prvo knjigo in sta s svojim v življenja Slovanov bistveno vplivala tudi na kulturni in politični razvoj Slovencev. Zato nosita del zaslug, da se danes bori ves slovenski narod z ramo ob rami z ostalimi slovanskimi narodi proti nemškemu okupatorju [...]. OF slovenskega naroda, ki je zaradi svoje vloge

v sedanji narodno – osvobodilnem boju postala dedič vseh pozitivnih zgodovinskih zapuščin in vrednost slovenskega naroda, je vsenarodno politično gibanje, ki te kulturne vrednote goji, razvija in ki tudi iz teh kulturnih temeljev naše preteklosti črpa moč za oblikovanje novega, samozavestnega, aktivnega slovenskega človeka.« SI AS 1800, t.e. 1, p.e. 1. Proslava 5. julija, praznik Cirila in Metoda. Razglas IO OF. 21. junij 1944.

³¹ Hobsbawm, Čas skrajnosti, 4. Tesna povezanost članov partizanskega gibanja s Cerkvijo oz. vero ni bila nevsakdanja. »[...] ljudje pa so z vseh strani hiteli v cerkev. [...] Vsi smo peli Sveto noč, domačini in partizani.« Bojc Bidovec, Ni neskončnih poti, 101.

³² Repe, S puško in knjigo, 278 – 279.

njihovo pravovernost, zato je imela za udeležence močan učinek. Na nižjih nivojih ali v situacijah, ko posamezniki niso bili stalni člani skupine, znotraj katere bi lahko sodelovali pri (samo)kritiki, jim je partija razdelila vprašalnike, ki so zajemala tako vprašanja politične kot praktične narave ter vprašanja o zasebnem življenju.³³ Ohraniti čast partije in celotnega partizanskega gibanja je bilo ključno za uspeh le-tega in velik del nadzora moralnega standarda je zadeval odnose med spoloma.

Legitimacija partizanskega gibanja, ki je tekla že v letih vojne, je svojo opravičenost in moč argumentirala s tem, da so v gibanje v veliki meri bile vpletene ženske.³⁴ Argument legitimnosti se je v največji meri naslanjal na ženske v zaledju, predstavljene kot matere, in ne na borke. »Naše matere so ponosne na svojo srčno kri, ki poji tla naše domovine,« je pisal Partizanski dnevnik v zadnjem letu vojne, ter nadaljeval, da »iz teh tal raste prava, ljudska oblast Titove Jugoslavije. Čuvar teh pridobitev, garant srečnejše prihodnosti – naša vojska postaja bolj in bolj skrb vseh žena, vsega naroda.«³⁵ Svetlo prihodnost bo torej prinesla partizanska vojska, za katero konkretno in simbolično stojijo vse ženske in preko njih celotno narodno telo.

Legitimnost partizanskega gibanja je bila odvisna od opore, ki jo je dobilo v tradicionalnih strukturah. Svojo verodostojnost je osvobodilno gibanje dolgovalo dejstvu, da je svojih vrstah združevalo ne le moške kot ženske, temveč tudi ljudi z različnimi političnimi nazori in različno močno versko predanostjo (vsaj v začetku). Skozi članek v Slovenskem poročevalcu iz leta 1942 se lepo konkretizirajo predstave o krščanski ženski znotraj OF.

»Velik del OF tvorijo slovenske žene in matere, ki so po svojem verskem prepričanju verne katoličanke. Katoliška žena vidi v OF veliko narodno gibanje, ki je poročstvo, da bo slovenski narod zadihal svojo svobodno narodno življenje, verna katoliška žena že po svojem verskem prepričanju čuti, da je OF na edini pravi poti. V programu OF so zapopadene vse velike

evangelijske resnice, ki bi morale vezati vsa ljudstva in ki so danes najbolj teptane. Evropski fašizmi so največjo krščansko zapoved, zapoved krščanske ljubezni do bližnjega, izbrisali iz svojega slovarja. [...] Svoboda verskega prepričanja in udejstvovanja tvori eno od najvažnejših točk programa OF. [...] OF se danes bori, da se evangelijska krščanska načela prenesejo v realno življenje, da ne bo več treba slovenski ženi in materi trepetati v strahu, ali ne bo mož v soboto prinesel domov knjižico in povedal, da je brezposeln; da ne bo z žalostjo gledala na svoje otroke, ki so lačni in bodo, ko dorastejo, brez dela.«³⁶

Zaključek

Preventivno ločevanje moških in žensk v enotah ter praksa kritik in samokritik sta bila dva načina, kako je vodstvo osvobodilnega gibanja v svojih vrstah vzdrževalo red, navzven pa legitimno podobo. Strategija je bila jasno vzpostavljena in strogo upoštevana, kar je prineslo želene rezultate. Partizansko gibanje sta zaznamovali visoka stopnja discipline, požrtvovalnosti ter vzdržnosti. V želji, da bi gibanje resnično pridobilo množičen značaj, da bi ga ljudje prepoznali kot lastnega, se je komunistična partija naslonila na poznane družbene vzorce s polja religije ter tradicionalnega domačega življenja. To sta tudi razloga, zakaj so se ob koncu vojne ženske posvetile nalogam, ki so jih imele že pred njo: skrbi za dom, družino, za uresničevanje novih socialističnih idej v krogu družine, svojcev, prijateljev. Ločevanje po spolu ter (samo)kritika sta bili sponi, ki sta družbeno strukturo v izredni vojni situaciji obdržali v stari obliki. V trenutku, ko je bila vojna dobljena, so se družbena razmerja vrnila v predvojne tire. Spremembe ob koncu vojne, kot je zapis ženske volilne pravice v ustavo, je spremljalo nadpovprečno visoko število aretiranih in obsojenih žensk.³⁷ Časopisje je slavilo matere padlih partizanov, mlajše ženske pa pozivalo, naj poskrbijo za sirote in vložijo vse svoje moči v povojno obnovo.³⁸ Sledila je povojna normalizacija.³⁹

³³ Batinič, *Women and Revolution*, 178 – 183.

³⁴ Accati, *Pošast in lepotica*, 230.

³⁵ PANG 1006, t.e. 19, p.e. 4, ovoj 5. *Partizanski dnevnik. Glasilo Osvobodilne fronte na Primorsko in Gorenjsko*, 2. 2. 1945.

³⁶ *Krščanska žena v OF. Slovenski poročevalec*, 14. 11. 1942, 7.

³⁷ Puhar, »Represija nad ženskami«, 199.

³⁸ Vidmar, *Zamišljena mati*, 47.

³⁹ Jeraj, *Ženske na prehodu v socializem*, 92 – 94.

Viri in literatura

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Nova Gorica
PANG 1006, Zbirka gradiva NOB

Arhiv Republike Slovenije
SI AS 1482, Zbirka gradiva vojaških enot
narodnoosvobodilne vojske in partizanskih
odredov Slovenije
SI AS 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte
žena Slovenije

Časopisni viri

Naša žena, 10. 12. 1942
Slovenka, december 1943
Slovenski dom, 19. 1. 1944, 4. 3. 1944 in 5. 8. 1944
Slovenski poročevalec, 14. 11. 1942
Štajerski gospodar, 30. 6. 1941, 30. 7. 1941 in
30. 8. 1941

Objavljeni viri

Fajfar, Tone. *Odločitev*. Ljubljana: Založba Borec,
1981.
Gerk, Stana, Ivka Križnar, Štefanija
Ravnikar – Podbevšek (ur.). *Slovenke*
v narodnoosvobodilnem boju: zbornik
dokumentov, člankov in spominov. Ljubljana:
Borec, 1970

Literatura

Accati, Luisa. *Pošast in lepotica. Oče in mati*
v katoliški vzgoji čustev. Ljubljana: Studia
humanitatis, 2001.
Adamič, Marjeta. Gradivo Antifašistične fronte
žena Slovenije po letu 1945 v arhivu Inštituta
za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.
Arhivi VI, št. 1 – 2, Ljubljana: Inštituta za
zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani,
1983.
Batinič, Jelena. *Women and Yugoslav Partisans:*
A History of World War II Resistance.
Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
Bojc Bidovec, Franja. *Ni neskončnih poti. Pisma*
sinu. Ljubljana: Borec, 1984.

Coole, Diana. *Women in Political Theory. From*
Ancient Misogyny to Contemporary Feminism.
Sussex: Wheatsheaf Books; Boulder: Lynne
Rienner Publishers, 1988.

Deželak Barič, Vida. *Na svidenje prihodnjo*
sredo. Ljubljana: Zgodovinsko društvo, 2005.

Hobsbawm, Eric. *Čas skrajnosti. Svetovna*
zgodovina 1914 – 1991. Ljubljana: Znanstveno
in publicistično središče, 2000.

Jeraj, Mateja. *Slovenke na prehodu v socializem.*
Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945 – 1953.
Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.

Juvančič, Ivo. »Kako je nastal Soški odred«,
v: *Kronika: Časopis za slovensko krajevno*
zgodovino, letnik 2, številka 2 (1954), 89 – 94.

Puhar, Alenka. »Represija nad ženskami«, v:
Peter Jambreč (ur.). *Ženska taborišča. Ženska*
kazenska taborišča za prisilno delo v Sloveniji
1949 – 1950. Brdo pri Kranju: Fakulteta za
državne in evropske študije; Nova Gorica:
Evropska pravna fakulteta, 2014, 189 – 217.

Repe, Božo. *S puško in knjigo.*
Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda
1941 – 1945. Ljubljana: Cankarjeva založba,
2015.

Simšič – Jelen, Jože. »Mož in žena v partizanih«,
v: *Vojnozgodovinski zbornik št. 19/2005*, 73.

Simšič – Jelen, Jože. »Ženska četa Loškega
odreda 1942«, v: *Vojnozgodovinski zbornik št.*
19/2005, 48 – 50.

Traverso, Enzo. *The European Civil War 1914 –*
1945. London, New York: Verso, 2016.

Vidmar Horvat, Ksenija. *Zamišljena mati:*
spol in nacionalizem v kulturi 20. stoletja.
Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske
fakultete, 2013.

Zusammenfassung

AFŽ (ANTIFASCHISTISCHE FRAUENFRONT) ODER „EINE ABSOLUT, VERDORBENE‘ FRAU!“

Die Moral und die Volksbefreiungsbewegung im Zweiten Weltkrieg

Frauen waren in der Volksbefreiungsbewegung gleichberechtigt mit Männern. Mehr noch, durch ihre Teilnahme an der Widerstandsbewegung bewiesen sie, dass sie mit den Rechten, die ihnen die Gleichberechtigung brachte, verantwortlich umzugehen wussten. Die Realisierung der Gleichheitsidee stieß jedoch im Entwicklungsverlauf der Befreiungsbewegung auf zahlreiche Hürden. Die Frage der Moral, genauer gesagt des Benehmens der Partisaninnen, war untrennbar mit der Legitimität der gesamten Widerstandsbewegung verbunden. Daher ist die Sorge des Führungskaders um eine hohe Stufe der Disziplin und Moral in den Einheiten verständlich.

Damit angesichts der massenhaften Mitwirkung von Menschen in der Befreiungsbewegung Disziplin und Moral nicht außer Kontrolle gerieten, nahm die die Bewegung lenkende kommunistische Partei Zuflucht zu zwei praktischen Maßnahmen. Wann immer möglich, wirkten Männer und Frauen in nach Geschlecht getrennten Einheiten (auch wenn sie bereits mehrere Jahre verheiratet waren), schliefen in unterschiedliche Räumen bzw. an unterschiedlichen Stellen und hielten den allgemeinen Anschein von Kontinuität aufrecht, indem Frauen traditionell weibliche und Männer traditionell männliche Arbeiten verrichteten. Dies war von entscheidender Bedeutung für eine Bewegung, deren Existenz von der breiten Unterstützung der Bevölkerung abhing, die konservativ geprägt und mit den religiösen und kulturellen Kanons des Christentums durchdrungen war sowie der Trennung in eine öffentliche (männliche) und private (weibliche) Sphäre anhing. Gelegentlich (und in kleinerem Maß) verrichteten Frauen vermeintliche Männerarbeiten, wie es der Kampf im Gefecht, das Wachestehen und die politische und propagandistische Tätigkeit waren. Umgekehrt kam es nicht vor, dass Männer im Beisein von Frauen Haushalts- oder Fürsorgetätigkeiten ausübten.

Letzteres bedeutet jedoch nicht, dass es während des Krieges keine Frauen gab, die typisch männliche Aufgaben ausübten. Im Gegenteil. Partisaninnen, die mit der Waffe in der Hand gegen den Gegner kämpften, bei Wahlen kandidierten und bei Versammlungen sprachen, bedeuteten für so manchen einen schockante Neuheit. Die poröse Grenze, die sich zwischen dem ausbildete, was in der außerordentlichen Situation des Krieges akzeptabel war und was nicht, hatte ihre besonderen Charakteristika, Entwicklungen und Wirkungsmechanismen. Die Aufrechterhaltung des Anscheins von Normalität, also jenes Benehmens, das in der Mehrheit der Bevölkerung vor dem Krieg die Norm darstellte, war zu Beginn des Krieges viel weniger intensiv als in den letzten Kriegsjahren, als auch die sichtbarsten Vorboteninnen der Partisanenbewegung, die Kämpferinnen, in ihre traditionellen, „natürlichen“ Rollen demobilisiert wurden. Ihnen wurde die Sorge für Kinder, Familie, Nahrung und Bekleidung zugewiesen. Die Frauen selber hatten oft freie Hand bei der Entscheidung, in welchem Bereich und in welchem Ausmaß sie aktiv sein wollten. Oft waren sie untereinander kritisch und Frauen vom Land blickten mit Misstrauen auf die emanzipierten (und womöglich moralisch umstrittenen) Städterinnen.

Die zweite Maßnahme, zu der die Befreiungsbewegung Zuflucht nahm, war die Praxis der Kritik und Selbstkritik. Bei regelmäßigen, meist wöchentlichen Versammlungen enthüllte die Einzelperson vor der Einheit die eigenen Fehler, hörte der Kritik der Mitkämpfenden zu und gab und erhielt am Ende Vorschläge zur Besserung. Ein solcher Mechanismus, entlehnt aus dem Bereich der Glaubensrhetorik und des Beichtritus, verlieh „*Lenins ‚Partei des neuen Typs‘, einer mächtigen Erfindung des gesellschaftlichen Engineerings des 20. Jahrhunderts, die vergleichbar mit der Erfindung christlicher klösterlicher und anderer Orden im Mittelalter war,*“ außerordentliche Macht, die, wie Eric Hobsbawm schrieb, auch Eindruck auf Menschen machte, die dem Kommunismus nicht geneigt waren.

Schlagwörter: Zweiter Weltkrieg, Frauen, Moral